Віталій Скуратівський

ІСТОРІЯ СТОЛЬНОГО ГРАДА КОРОСТЕНЯ

2005

ББК 84 УКР 6

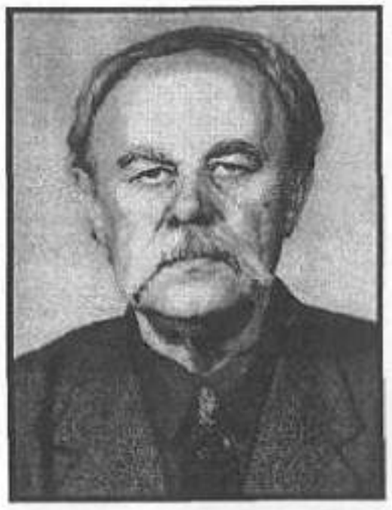

Скуратівський В. І.
"Історія стольного града Коростеня". - Коростень:
«Тріада С», 2005-168 с.
ISBN 966-96156-4-1

ISBN 966-96156-4-1

© Скуратівський В. І. текст, 2005
© "Тріада С", обкладинка, 2005
© "Тріада С", 2005

СЛОВО ДО ЧИТАЧА

Цю книжку видано за кошти міської ради і за сприяння міського голови Володимира Москаленка до 1300-річчя Коростеня уже після смерті її автора Віталія Івановича Скуратівського, невтомного дослідника давнини. Останнім побажанням Віталія Івановича було видрукувати твір без змін і суттєвих виправлень. Тому просимо читача не судити його, докопуючись до істини. Можливо, не всім сподобається зміст книги, її довершеність та стиль викладу, не всі погодяться з її історичною достовірністю, проте ніхто не зможе заперечити того, що її автор прагнув заповнити «білі» і «чорні» плями історії.

Близько тридцяти років Віталій Іванович безкорисливо збирав матеріали для цього унікального видання. Він відвідав десятки міст, побував у багатьох бібліотеках, музеях, архівах, перечитав праці десятків вітчизняних та зарубіжних істориків, зустрічався з очевидцями не так уже й віддалених у часовому вимірі подій, спогади яких знайшли своє відображення в книзі.

Прагнучи передати своїм сучасникам почуття самоповаги, гордості за древлянське походження, вміння по-новому осмислювати історію, бажання позбутись стереотипів, автор відкрив нашу минувшину такою, якою сам її бачив.

«Історія – це священна книга, дзеркало буття і заповіт працурів своїм нащадкам. Адже кожне покоління передає наступному свій досвід, досягнення, а разом з ними – свої помисли і мрії на майбутнє. Ось чому наші вороги позбавляли нас передусім історичних коренів, без яких народ, як могутній дуб без соків матері-землі, чахне і гине... »

«Завершуючи свої роздуми про історичну пам'ять, ми не претендуємо на істину в останній інстанції. Але й наведені версії не варто відкидати. Хоча наша думка не завжди співпадає з теоріями академіків, та це не означає, що тільки їхня точка зору – дух часу і слово істини», – такими словами закінчує своє дослідження В. І. Скуратівський. І в цьому, вважаємо, є щось інтригуюче, що, сподіваємось, підкупить читача своєю безпосередністю.

Катерина САТЯЄВА,
секретар міської ради.

ЛЮБИТЕЛЯМ СЛАВИ НАРОДУ

Ще древні римляни вважали Історію вчителькою життя. Ось чому її не варто сприймати з голосу, а слід занурюватись в глибини, як у купель, пити, як воду в пустелі, й любити з бідою і радістю, вигадками і правдою порівну. З великим і ганебним разом, вчитися у неї всьому найкращому, що є у людства. Історія – це священна книга, дзеркало буття і заповіт пращурів своїм нащадкам. Адже кожне покоління передає наступному свій досвід, досягнення, а разом з ними – помисли і мрії на майбутнє. Ось чому наші вороги позбавляли нас передусім історичних коренів, без яких народ, як могутній дуб без соків матері-землі, чахне і гине.

Важко оповідати про перші кроки після народження великого народу, який ніби та дитина, піднята з колиски своєю ж могутністю, набирається сил для майбутніх звершень. Тим більше, на противагу дослідникам, які писали історію народу України на основі давніх літописів, добряче відредагованих Рюриковичами, що підганяли її під себе, намагаючись себе видавати за помазаників Божих. Тому і бачать вони наш родовід у Київській Русі. Не відаючи, що ще за три століття до князя Олега під співи стріл і дзвін мечів викохалася склавинська держава Русь, вої якої заполонили Фракію, Дакію і Македонію. Звідти вони привели понад сто тисяч бранців, створивши з них буферну зону поселень у верхів'ях Горині і Тетерева.

В результаті воєнної експансії на північ прип'ятські прапраполіщуки змішалися з балтами і стали батьками білорусів, а пізніше внаслідок просування на заселену фінськими племенами Верхню Волгу почали формувати і росіян.

Образно кажучи, білоруси і росіяни походять від українського батька-воїна та балтської і фінської матерів. Саме тому їх не можна вважати братами українців, які, ми вже бачимо, їм доводяться батьками.

Чи не про таке верховенство прапраукраїнців свідчить наявність поселень, які є співзвучними із столицею древлян Коростенем у Білорусі поблизу Гомеля, в Російській Федерації – під Новгородом та Ростовом. Возвеличували Русь-Артанію (Арсанію) і хорасанські автори, починаючи від Мусліма-аль-Джармі (846 р.). Вони ж її столицю називали Артаб, тобто син верховного бога Арта, підкреслюючи цим, що на цю землю ще не ступала нога чужинця з мечем.

Археологічні і писемні матеріали неспростовно доводять: від часу появи на території Прип'ятського Полісся людського життя, воно тут ніколи не згасало. Так само не припинявся і поступ соціально-економічного та культурного розвитку населення, яке

боронило спокій предковічних могил і цим самим забезпечувало передачу у спадок нащадкам історичної пам'яті й генофонду регіону, який врешті-решт викристалізував матеріальні підмурки менталітету українців.

Народ Оріяни-Артанії, названий потім українським, вірив у світлоносного і життєдайного Дажбога, що мешкав у Синявських гаях. Тверда віра у Слово допомагала нашим предкам виховувати у собі порядність, честь і відвагу, шанобливе ставлення до старших. Тому в наших інтересах пізнати все те, щоб стати гідними спадкоємцями прапращурів, якщо бажаємо продовження слави роду і народу. Порожнини історії, які сьогодні намагаємося заповнити, – це «білі» плями культури.

Пропонуючи читачам нарис про Коростень, я хочу досягти єдиної мети: ознайомити молодь з героїчним минулим нашого міста і славою його творців, які впродовж більш як чотирнадцяти століть тут жили, щоб боротися і перемогти час.

Віталій Скуратівський.

Література і джерела:
1. Залізняк Л. Л. Пам'ять століть. 1997, №4.

ПРАСЛОВ'ЯНИ

Про насичену подіями давню історію Древлянщини ми довідалися завдяки археологічним дослідженням Ф. Штейнгеля в 1887 р., групи В. Антоновича в 1893 р., С. Гамченка в 1888 та 1924 рр., В. Хвойки в 1911 р., І. Самойловського в 1925 р., а також працівників інститутів матеріальної культури в 1934 р. та археології в 1940 р. і довготривалої експедиції І. Русанової. Вони довели, що перші поселення на території Коростеня виникли ще в епоху мезоліту і розвивалися до сьогодення. Про це яскраво свідчать печери на правому березі Ужа із слідами тривалого заселення, залишками груболіпної кераміки, кремнієвих знарядь – різаків і кісток тварин. На протилежному березі В.Хвойка відкрив палеолітичну стоянку* людини з майстернею для виготовлення кам'яних знарядь праці, шнурову кераміку. Стосовно верхніх шарів розкопів, то вони мали в собі предмети всіх наступних століть аж до часів литовського періоду.

Ще одне свідчення на користь зазначеного – наявність у селах Поліське, Новаки і Шершні предметів епохи неоліту, в селі Каленське – кераміки Трипільської культури, а в селі Васьковичі – слідів епохи бронзи.

Дані антропології, етнографії та лінгвістики дають всі підстави стверджувати, що в досліджуваному ареалі відбувалися зародження і розвиток етногезу праслов'ян. «Мова землі», за переконанням професора І. Філевича, «говорить нам часто більше, аніж твори древніх авторів... Їй давно минулі епохи, зниклі народи і культури довірили берегти пам'ять про себе. І вона зберегла та пронесла її через великі рухи і переселення».

Неозорими хащами лісів в'ються голубими стрічками ріки Уша (Уж), Ушиця, Шестень, Білка і Синявка. Ваблять зір дзеркала озер. Захищена од північних вітрів місцевість дала притулок багатьом представникам флори і фауни. Середина Полісся була вкрита кронами дубів і в'язів, сосон і беріз, кленів і тополь, кущами ліщини і калини. Саме тому тут вільно почувалися і мали корм лосі й тури, ведмеді й кабани, сарни і косулі, куниці й сріблясті та золотисті лисиці. В ріках та озерах водилася риба, а їхні плеса облюбували качки, гуси, лебеді. Бобри тут будували свої гаті та хатинки.

Від лісу одержали назву села: Діброва, Граби, Березівка, Калинівка, Лісівщина, Боровиця, Великий Ліс, Чигирі. Від річок, озер, боліт – Ушиця, Ушомир, Ставище, Ковбащина, Жабче. Від звірів і птахів – Білка, Лебедівка, Сарновичі, Соболівка, Солов'ї.

*Найбільший вік археологічних знахідок: по Антоновичу В. Б. – 8000 років, по Хвойку В. В. – до 20000 років.

Таким чином близько 10 тисяч років тому в цей благодатний і незайманий край прийшли мисливці. З кам'яної 28-метрової кручі, яку з трьох боків оточувала вода, вони помітили, що це найкраще і найвигідніше місце для стоянки. А невдовзі тут з'явилися хижі. Ще згодом сюди прийшли жінки, які й заклали основу роду.

Різної довжини палиці з гострими кремінними вістрями стали першими острогами і списами. З каменю були й ножі. Для поповнення харчових припасів, крім риби та м'яса, новосели послуговувалися і коріцями й стеблами різних рослин, ласощами з ягід.

Та минали століття. Рід, розростаючись, заселяє три сусідні прирічкові пагорби. На одному з них знайдені пристосовані під житло печери. На двох сусідніх постали великі (до 200 кв. м) огнища. У центрі кожного з них стояла піч, в якій випалювались перші виліплені руками глиняні посудини. Одразу за дверима кожної напівземлянки, поряд із сулицею на стіні, висить лук і тул зі стрілами. За стіною, у критому загоні, постукує копитом кінь. Спокій господи охороняють пси. Мисливець не тільки вбиває звіра, але й приручає його. Принесені в хлів звірі розмножуються. Так в господарстві з'явилися перші кози, поросята. До весни зберігається і насіння овочів та злаків.

За допомогою кам'яної сокири та вогню звільняються від лісу ділянки землі, на них суковаткою прокладаються борозни (бехи), в які старійшина кидає зерна проса, конопель та ячменю. Те саме роблять сусіди і тягнуться від городища Пашини. На колишніх болотах з'являються Сушки, Красне Поле*...

Удосконалення засобів виробництва в землеробстві, приручення до цієї справи вола, винайдення найпростішого ткацького верстата, а також успіхи в гончарстві привели наших пращурів до епохи Трипільської культури.

В цей час протягом двох тисячоліть (IV-II до н. е.) трипільці значно вдосконалили технологію чинбарства, кушнірства й особливих успіхів досягли в кераміці. Багатство форм і якість посуду та його художнього розпису зробили тогочасну кераміку яскравим мистецьким феноменом і засвідчили високу талановитість та потяг прапраоліщуків до краси. Провідні мотиви тогочасного орнаменту збереглися у вишиванках та килимах майстринь із сіл Пашини, Бехи, Дідковичі до наших днів.

Варто відмітити, що валетоподібні «козаки» на дідковицьких килимах, які втілюють ідею не тільки слов'янського бога РОДу, але й осетинського Not (род). Такі ж ткацькі візерунки, як, скажімо, ромб, квадрат, змійка аналогічні орнаментам на килимах Балкан, Південної Туркменії, Індії та Ірану і відповідно означають: епітет бога

*Села Коростенщини.

«Гора велика» – знак печатки древнього Ірану. Значення ВАР – божий трон, святилище і останній – як богиня вод, подібне шумерській Нанше.

Співставивши зображення трипільських статуеток із знаками Арнаутської культури, ви побачите їх ідентичність. Бо орнаментація трипільського посуду є ілюстрацією космогонії та міфології перших українських хліборобів.

У третьому тисячолітті до н. е. територія сучасної України стає місцем зіткнення трьох великих етносів: європейських «нордичних», євроазійських степових племен та місцевої Трипільської культури. Внаслідок цих інвазій остання не встигла сягнути свого найвищого розквіту. Проте і в такому вигляді трипільський орнамент перетворився у першу шумерську азбуку.

Друге тисячоліття до н. е. припинило довготривалу війну, розвівши воюючі ареали по своїх родинних домівках. Наступив 500-річний мир, який повернув наших пращурів від мечів до орала. Він же прискорив винайдення дерев'яної борони і мотиги, чим полегшувався обробіток ґрунту.

Період переходу Прип'ятського ареалу до Східно-Штинецької культури вважається початком етногенезу слов'ян, як найбільш древньої народності українського Полісся.

Отже, у відповідності з даними археології та лінгвістичної географії Древлянська земля є альма-матір'ю слов'янства, звідки почалося його розселення в різні боки. Доказ цього – в усіх крайніх точках їхніх шляхів з'являються населені пункти-тезки древлянської столиці: Коростіон у грецькій Македонії, де пращури побували у 585 році, Коростин під Новгородом Великим, Коростень під Ростовом Великим. І Корсунь у Криму означає не що інше, як розкорчована місцина, де поліщуки побували у 760 році.

Однак перші кроки розселення, що були зроблені більш як три тисячі років тому, не були значними та войовничими. Воно відбувалося шляхом відселення частини роду на незаймані землі в лісостепу, де не було потреби в корчуванні лісу.

Переселенці приїжджали на облюбований старійшиною прирічковий пагорб і ставили вози колом, залишаючи в центрі майдан. Потім кожна сім'я починала споруджувати житло та господарські будівлі, створюючи поза возами друге коло – вже з обійсть та частоколу між ними. Мабуть, через наявність отої стіни-частоколу (сколот – *гр.*) перші поселенці таких містечок одержали від Геродота прізвисько «сколоти».

Важка праця на будівництві містечка-фортеці та на освоєнні цілини, а також повсякденна турбота про безпеку і добробут сім'ї накладали на обличчя переселенців своєрідну печать – воно було сердитим і вовкуватим, за що вони одержують вже нову назву – «скіфи» (хмурий, сердитий – *гр.*).

Перейменування поліських слов'ян на скіфів не може викликати заперечень і тому, що саме жителів Буго-Дніпровського ареалу Геродот називав «русідава», «корсідава» або «скіфи-орачі». Отже, їх не можна сплутати з дніпровськими праслов'янами, яких той же Геродот називав «скіфами-хліборобами» або бористенітами. Слід також зазначити, етнонім «рус» походить від дієслова «орати», а «корсідава» є не що інше, як «дія-дива», тобто сини фракійсько-слов'янського бога небес. Таким чином, новий переклад імені скіфів-орачів «русідава» є діти бога неба, яким згідно з легендою саме звідти і впав залізний плуг.

Також етнонім «рус» відповідно до старокельтського означає сонце і воду, тобто чоловічу і жіночу основи життя або сонячного божества, тобто арійці, бо син Дажбога Арій – брат древлян, які вважали себе синами Дажбога.

Ім'я Дажбог відноситься до тієї епохи первісного суспільства, коли такі поняття, як сонце, вода, небо, жінка, виражалися одним (односкладовим) словом-коренем, а саме: Да-ж-бог – Сонце-муж, а Да-на – Вода-мати, звідси: Данапр (Дніпро) – вода Перуна, Данастр (Дністер) – вода Стрибога, а Прип'ять, що до XI ст. вважалася родоначальницею Дніпра, звалася РУС, бо текла вздовж земель трьох союзів Русів, південними кордонами яких були верхів'я Росі й Роставиці. До речі, як зазначив академік-мовознавець М. Марр, «ніколи за передісторичних часів етнічні назви не походили від назв річок».

Підсумовуючи, можна сказати, що тільки в такому благодатному краї, де було багато води і сонця, яке протягом дня нагрівало її так, що вона і вночі зігрівала землю, окутуючи її в туманну ковдру, сприяючи росту всього сущого, й міг народитися народ на ім'я Русь!

У сколотсько-скіфську епоху землеробство в нашім краї стає домінуючим. На зміну привізній і тому дорогій бронзі приходить залізо, яке добувається з місцевих болотних руд*. Воно здійснює переворот у господарстві, військовій справі.

Металурги стали першими спеціалістами-універсалами. Саме їх – творців металу, народ обожнював, зробив легендарними. Вважалося, що підопічний бога Сварога може не тільки перетворити іржаву глину в металеву крицю, викувати з неї наральника і меча, але й вилікувати від нежиті.

Мабуть, тому ковалі стали першими волхвами. Саме чаклунство вогняного майстра відсунуло гончара на другий план, хоча його посуд, виготовлений уже з допомогою круга, став набагато якіснішим. За загальним рівнем розвитку праслов'яни у V столітті до н. е.

*Болотна руда-залізняк природного походження з вмістом 18-40% заліза, яке відновлювалося з окислів при температурі понад 400 градусів.

впритул наблизилися до державності й початку священної демократії, тобто часу особливої ролі жреців. Однак поступальний рух праслов'янського суспільства зупинила у II столітті до н. е. навала сарматів. Саме ця обставина примусила прадревлян «оружье ковати» і міські стіни та Змійові вали насипати*. Це ж обумовило об'єднання слов'янських племен в державні союзи від Ірпеня до Дунаю.

Прадревляни зуміли не лише консолідуватися з сусідами, але й втягти в цей процес частину сарматської орди. Це були спадкоємці семиріченських саків та анатолійських хатів, з якими прадревлян зближували працури-трипільці. Можливо, саме це єднання поріднило і наших богів Рода й Дажбога з індійськими Артом і Вишною, а також з єгипетським Ра. Воно ж, мабуть, породило і символ астрального «живого» вогню у вигляді свастики, що прижився у вишивках поліщуків до наших днів, як єднання сонцеликих богів.

Рови, вали вздовж Древської землі
Із воїнами трьох союзів Русів,
Своїх богів і землю зберегли,
Бо вал сарматів зупинитись змусив.

Об'єднані сили праслов'ян (бузьких «спалів» і дніпровсько-прип'ятських «венедів») включилися в активну боротьбу за життєвий простір. Як свідчить у 98 році н. е. Корнелій Тацит, «венеди запозичили багато чого у сарматів, бо поширюють свої розбійницькі напади на всі ліси й гори, що височать між Певкінами (мешканці гирла Дунаю) і фенами (угро-фінські племена)».

В епоху Плінія й Тацита слов'яни зайняли в Європі землі від Ельби і Карпат до Дніпра і від Балтійського моря до гирла Дунаю. Крім того, за століття вони не тільки впоралися з наслідками сарматського нашестя, але й досягли значного розвитку і зробили крок в Черняхівську культуру. Народжена у лісостеповій смузі, вона протягом II століття н. е. поширилася від Карпат до Дніпра й від Прип'яті до Росі. Цей вид археологічної культури під впливом римської був набагато вищим за зарубинецьку, яка сформувалася на лівобережжі Дніпра – від Києва до Смоленська. Сам Київ був північним форпостом Черняхівської культури.

Правобережці першими впровадили плужне землеробство. Крім ячменю, вівса та проса, вирощували пшеницю і навіть гречку, застосовуючи трипільну сівозміну. Вони мололи зерно ротаційними жорнами та випікали хліб у печах. І жили не «звіриним способом» у норах, а окремими сім'ями в напівземлянках з глиною-

*Дослідженнями А. С. Бугая (м. Київ) визначено радіокорбонну дату побудови Великої древської стіни (6 ліній валів з ровами довжиною понад 200 км) від II ст. до н. е. до VII ст. н. е. Отже, землекам'яний вал міста Коростеня не міг з'явитися пізніше VI століття, як і найближчий Змів вал у с. Ушомир.

битною піччю або кам'яною на валькованих долівках. Про все це ми довідуємося завдяки археологічним дослідженням як в районі Коростеня, так і в провінції Древлянської землі (Вікині Великі на р. Горинь і Пряжев на р. Тетерів).

Військові напади і торгівля з Римом збагатили верхівку населення, а набутий досвід князів та воєначальників при наявності об'єднаних дружин дав змогу зупинити не тільки степовиків, але й римських полководців з їхніми легіонами, що йшли на наші землі в ролі загарбників. Про це свідчать знайдені при розкопках медальйони із зображеннями імператорів Трояна, Іовіана і Костянтина Великого, якими нагороджувалися кращі центуріони, а також срібні динарії Марка Аврелія, взяті в боях під час «скіфських війн» 238 – 303 років на Волині.

Отже, скіфи-орачі є праслов'янами і їхня прабатьківщина – лісова рівнина з болотами та озерами, звідки беруть витоки ріки Балтійського моря. І саме тут (за Ф. П. Філіпом) в період підклошевих поховань розпочинається перший етап розвитку слов'янської мови. Другий – Пшеворська культура V століття нашої ери. Це стверджує і творець першого курсу історичної географії С. М. Середонін: «Це була прабатьківщина слов'янських племен, де не було іншого народу».

Готи, що в II столітті вийшли на слов'янське Повісля і торували свій шлях до Паноній, роз'єднали русичів з Римом і тим самим припинили війну між ними. Слов'яни навіть стали союзниками римлян у боротьбі з чужоземцями. Як свідчить Прокопій Кесарійський, кінна дружина слов'ян, що перебувала на службі у візантійців, врятувала Рим від готів. Це був час, коли слов'янські союзи одержали від західних авторів нові найменування. Так, готи, проходячи землями словен у Побужжі, назвали цей край Слов'янською державою Suava Thinda, а жителів – славинами. Дніпровці стали зватися антами, тобто крайнім народом, що був відомим в Елладі. А войовничий народ між ними готський історик Іордан знав як венедів, росоманів і роксоланів.

Росомани (відповідає сарматсько-осетинському мужі-роси), якщо судити навіть по коротенькому запису про них, демонстрували під час нашестя готів просто-таки вражаючу винахідливість і вміння зорганізуватися й вистояти в нових умовах. За цими дивовижними подіями не міг не стояти віковий досвід державності, звички управління, виняткова сміливість. Свідчення цього – сучасний шлюбний союз між готським зверхником і росоманським двором, а також невідкладна помста Германаріху з боку княжат за вбивство їхньої сестри Сунильди (прекрасної лади), відданої йому в жони, як гарантію союзницьких відносин, а не продаж в неволю.

З початком V століття слов'яни знову, тепер вже як і гунни,

пішли в землі ослабленої багатьма війнами Римської імперії. З 527 року їхні набіги стали щорічними. «Вони (венеди, анти, склавини) лютують усюди», - пише Іордан. Його доповнює Прокопій Кесарійський: «Спочатку слов'яни знищували всіх жителів. Тепер же вони... стали брати полон і відтепер відходили додому, ведучи з собою десятки тисяч невільників».

Впоратися зі всіма слов'янами візантійці не могли. Тому стали шукати нагоди, щоб переманити до себе на службу одну із слов'янських дружин. У своїй лукавій політиці Візантія використала звичні для того часу способи дипломатії: підкуп, задарювання вождів і т. ін. Саме з цією метою імператор Юстініан відправив до антів посольство зі згодою віддати їм одну із своїх фортець на лівобережжі Дунаю, а в наступному 545 році прийняв зустрічну антську делегацію, якій довелося «давати багато грошей» і виявляти «велику шану» за мир, захист кордонів від нападів інших слов'янських дружин.

Цей випадок можна вважати першим кроком слов'ян у дипломатії. На жаль, він був не на руку слов'янству, тому що став причиною війни між антами та їхніми сусідами. «І трапилося так, – відзначає Прокопій, – що в цій війні анти були переможені ворогами».

Про поразку антів (полян) від деревлян свідчить через п'ять століть й автор «Повісті минулих літ»: «По тих же роках, після смерті братів отих, поляни зазнали утисків від деревлян». А факт захоплення Києва і його перебування у залежності від древлян засвідчує будівництво на Андріївській горі храму Дажбога і будинку намісника, які були відкопані під Десятинною церквою В. Хвойкою та П. Толочком.

Мабуть, саме ця перемога Коростеня над Києвом породила у Нестора патріотичну лють на лісових сусідів до такого стану, що він навіть походження етноніма «Русь» приписав варягам-Рюриковичам, хоча засновником їхньої династії був конунг ютландський, а не норманський. Та й Олег більше всього походив з Арони на острові Русів (Руяні), де за свідченнями Саксона Граматика також стояв храм Дажбога. Чи саме не це породило сумнівний шлях «із варяг у греки» – від Новгорода по Волхову, Ільменю, Ловаті до Дніпра?.. Бо насправді він проліг від норманів через острів Готланд по Західній Двіні, Лучесі, Оршиці, Березині до Дніпра, що підтверджує і слід арабських монет та наявність їх на Готланді в кількості 22 902 із 40 тисяч знайдених на всій Скандинавії.

Але повернемося до слов'яно-візантійської війни. Через сорок років переможці антів навально пройшли всю стару Елладу і компактно заселили Фракію, Іллірію, Пелепонес і Македонію, заснувавши в кінці шляху місто з ім'ям своєї колишньої столиці – Коростіон. Сучасника цих перемог русів Іоанна Ефеського

здивувало: «...люди, які раніше не наважувалися й показатися з дрімучих лісів і не знали, що таке зброя, крім двох-трьох лонхидіїв (тобто дротиків), протягом 583–585 років були господарями в землях ромеїв».

На боротьбу з невідомими Іоанну лісовими зайдами, які на думку професора Дяконова мешкали між Тисою й антами, переможець готів – цезар Тиверій підбурив, а Маврикій натравив на русів 60 тисяч аварських латників князя Ваяна.

Багато заплатили аварам візантійці, щоб не повторилися 551–555 роки, коли Велізарій для врятування Константинополя змушений був кидати проти русів свою гвардію і сенаторів, посаджених на іподромних коней. Вони переконували кагана, що Русь багата на золото, бо награбували його досить в землях Візантії за півсторічну війну з нею.

Думаючи налякати слов'ян спустошеннями їхніх земель, Ваян розташував уздовж кордонів свою орду з тисячами кибиток і відправив до руського Давріта та сусідніх йому князів посольства з вимогою покори й обов'язку данини. На погрозу аварів Давріт відповів: «Чи народилася на світ і зігрівається променями сонця та людина, яка підкорила б собі силу нашу? Не хтось нашою землею, а ми чужою звикли володіти. І так буде, доки на світі є війни і мечі». Коли ж аварські посли почали домагатися покори погрозами, русичі не стримали себе і вбили їх. Так описав цю подію Менандр Візантієць.

Скарги кагана на русів за нанесення йому образи і в той же час наявність союзу між ним і русами для війни з Візантією спростовують повідомлення літописця про підкорення слов'ян аварами. А про те, що в 626 році Константинополь штурмували разом з аварами скіфи-русичі, як союзники, розповідає самовидець Ф. Синкелл: «Слов'яни, побачивши, що сталося, покинули табір і відійшли, змусивши тим самим проклятого кагана йти за собою».

До цього слід додати й те, що у війні брали участь не кияни, в чому переконував І. Франко, до якого приєднуються і деякі сучасні дослідники, а слов'яни – вихідці з північної лісової смуги Східної Європи (за В. Мавродіним), бо, як завважує візантійський історик Феофан, війська прибули з Істру (а не полянського Дніпра) на безлічі довбаних лодій і заповнили Золотий Ріг.

Список використаної літератури:

1. Філевич І. П. Історія Древньої Русі. Варшава, 1896, стор. 31.
2. Березанская С. С. Советская Украина в эпоху бронзы. К., 1982, стр. 198.
3. Рыбаков Б. Ремесло древней Руси, сб. АН СССР, М., 1948.
4. Рыбаков Б. Киевская Русь. М., 1982, стр. 17-18.
5. Тацит. Германия. См. В Латышев. Известия древних писателей о скифах. ВГИ, 1949, №3, с. 222.
6. Рыбаков Б. Киевская Русь. М., 1982, стр. 34.
7. Рыбаков Б. Киевская Русь. М., 1982, стр. 40.
8. Михно Е. Поселення культури полів поховань на п-з Правобережжі. 1949.
9. Рыбаков Б. Киевская Русь. М., 1982, стр. 41.
10. Седов В. Происхождение и ранняя история славян. М., 1979, с. 52.
11. Кухаренко В. Славянские древности I-IX веков на территории Припятского Полесья. КСИМК, вып. 57, 1955, с. 37.
12. Середонин С. М. Историческая география. Петроград, 1916.
13. Прокопий из Кесарии. Война с готами. М.,1950, с. 366.
14. Иордан. О происхождении и деяниях готов. М., 1960.
15. Седов В. Восточные славяне в VII-XIII веках. М.,1982, с.105.
16. Иордан. О происхождении и деяниях готов. М., 1960.
17. Прокопий из Кесарии. Война с готами. М.1950, с. 295, 298.
18. Повне зібрання літописів (далі ПЗРЛ). М.1962, с.19.
19. Знойко О. П. Міфи Київської землі. К., 1989, с. 205.
20. Пигулевская Н. В. Сирийские источники по истории народов СССР. М., Л.1941, с.140, 141.
21. Феофан. См. Мишулин О. В. Древні слов'яни. ВДІ, 1941, с. 269.
22. Византийские историки в переводе С. Дастунина. СПБ, 1860, с.247.

ДРЕВЛЯНИ

У скупій оповіді літописця про розселення слов'ян відображені народні перекази, які охоплюють трьохсотлітню (VII – IX ст.) епоху з погляду киянина Мстислава Мономаховича. Так образно підмітив російський історик В. В. Мавродін: «...розповідь літописця про розселення слов'ян на Русі – це останній акт складного процесу формування руських племен. У «Повісті минулих літ» знайшли відображення лише останні години існування племінного буття». А до цього була історія довгої і драматичної боротьби за гегемонію у Східній Європі. Саме тому багато чого з тодішніх відносин трактовано літописцем так, що й досі не завершена полеміка про місце древлян під сонцем, тобто в нашій історії.

З початком VII століття для населення Прип'ятського басейну, яке одержує ім'я древлян (що живуть у «древах»), починається нова епоха. Канули в Лету часи, коли слов'яни (за Прокопієм Кесарійським) не підкорялися одній людині, а жили в народоправстві. Удосконалення знарядь виробництва, поповнення роду прийшлими підривали устої первіснообщинного ладу. Стара родова община поступається місцем перед новою суспільністю, яка ще поєднувала в собі риси старого і вже нового, класового суспільства. Спадком від попереднього ладу була колективна власність на землю. Але в той же час знаряддя і продукт праці виробничника складали приватну власність окремої сім'ї. Розпад родових зв'язків створював передумови об'єднання племен під владою воєначальника, який шукав собі соратників для війни. Ними ставали позбавлені долі в общинному господарстві ізгої та інші не пов'язані з виробництвом люди. Таким чином, висунення частини низових елементів родового суспільства відбувалося поряд із зміцненням дружинно-князівського елемента, який відмежовується від общинників стіною.

Саме з цим процесом пов'язане виникнення «Замчища» в стольному граді Коростень. Воно було на окремому городищі (№1) і мало друге кільце стін, що відмежовували його від посаду, який мав власні зовнішні стіни та рів з водою. Зразком прикордонного сторожового селища був Хотомель на Волині. В ньому посеред городища VI-IX століть, оточеного ззовні стіною, була кругова забудова з майданом для збору віча дружинників, які й вирішували долю града без участі його жителів.

У VI-VIII століттях древлянські майстри краще за інших навчилися добувати метал і працювати з ним. Пам'ятки матеріальної культури цього періоду (1, 2, 3, 4 коростенські городища, Колодяжин, Плесенськ) – домниці, ливарні й ковальні, а також вироби з металу – сокири, шпори, наконечники списів, наральники,

рибальські гачки, поясні пряжки й різноманітні прикраси – ще одне свідчення цього на противагу Ромено-борщівській культурі Лівобережжя, бідної на металеві вироби і багатої на знаряддя з кісток, посуд грубої роботи.

Метал удосконалив землеробство і вивільнив робочу силу для ремесла, яке стало на шлях спеціалізації, розподілу на види. А виокремлення ремесла, за переконаннями академіка Б. Грекова, було вирішальним фактором перетворення селищ у міста.

В. Ауліх вважає, що у VI-VIII століттях формове литво прикрас, токарний верстак для виготовлення пряселець привели до товарного виробництва, яке породжує торгівлю та купців. У результаті розмежування промислового та торговельного видів діяльності і відхід їх від землеробства теж сприяли виникненню міст.

СТОЛЬНИЙ ГРАД У ДРЕВАХ

На історії Коростеня можна прослідкувати всі процеси слов'янського містобудування, оскільки древлянська столиця пройшла всі стадії розвитку, які характерні для древньої Русі в цілому.

І дійсно, до заснування стольного града древлян, як міста, на його території за даними розкопок В. Антоновича, С. Гамченка, В. Хвойки до VI століття були окремі городища (I, II, III, IV). Найбільшим (9 га) вважається четверте, розташоване на лівому березі Ужа (Уші) в районі сучасної міської лікарні. З трьох боків воно захищалося валом висотою 3,5 метра і мало дві брами. Про час його народження свідчать залишки глиняного посуду «первісної роботи» та могильник IX століття, досліджені археологом В. Антоновичем у 1893 році.

Навпроти IV, на правому березі ріки, на 28-метровій скелі під назвою «Замчище» виростало городище №1. Воно було оточене подвійним валом висотою 2,5–3,6 метра. Крім того, зі сходу його прикривало болото, а з півночі – річка Вільшанка, що впадає в Уж. Протокою (ровом) шириною до п'яти метрів вона була з'єднана з болотом, замикаючи коло.

У центрі городища стояв княжий замок, який мав третій вал висотою чотири метри з наступною поверх нього дерев'яною стіною і двома баштами з брамами. Його площа 0,5 гектара.

Під час археологічних пошуків городища у 1925 році тут виявлені залишки восьми житлових приміщень розміром 5х3 метри і знайдені складові браслетів, намистини із сердоліку, а також ножі, долота, шила, ковальські обценьки, бойові сокири, наконечники списів і стріл, керамічні вироби з орнаментом слов'янського типу, виготовлені на гончарному крузі.

У нижніх шарах розкопу зустрілися фрагменти кераміки епохи неоліту з ялинковим орнаментом. Серед них знайдено гудзика з діркою напівсферичної форми й шнуровим тиснутим орнаментом. Неподалік від городища в розкопаній могилі з трупоспаленням виявлено двоє пряселець до веретен з серцитового лупака й глиняне з тиснутим орнаментом, сердолікові підвіски, каблучка й срібні арабські монети. Отже, за всіма ознаками городище було прамістом Коростеня. В ньому жили державці, ремісники й купці, які займалися торгівлею з арабами.

Поряд з першим городищем, на горбі, де тепер рятувальна станція, стояло друге, найменше, площею 550 квадратних метрів. Під час розкопок, проведених у 1934 році В. Гончаровим, і в 1940 році В. Довженок, виявилося, що селище мало землекам'яний вал, частину якого становили рублені кліті по профілю валу. Через одну вони були засипані дрібним камінням, а проміжні використовувалися під житло захисників. На території городища розкопані напівземлянки (5х5,5 м) з кам'яною жаровнею в центрі й чисельним інвентарем IX-X століть (тесла, сокири, жорна і т. ін.). Поза житлом знайдені шпори, ножиці для стрижки овець, серп, обгоріле просо, фрагменти глиняного й скляного посуду. На окремих днищах гончарної кераміки були клейма майстрів.

Третє городище, розташоване на скелястій горі (біля сучасної школи №2), мало площу близько 0,6 га і було напівовальної форми. Його укріплення складалися з валу висотою до трьох метрів, перед яким був рів завширшки де чотирьох метрів і глибиною до 1,5 метра. Виїзд здійснювався на південний захід.

Під городищем є печери-гроти, які використовувалися під житло. Розкопками встановлено наявність в цьому поселенні знарядь праці та виробів від епохи неоліту до XII століття.

Аналізуючи археологічну карту Коростеня, можна зробити висновок, що I, III та IV городища були поселеннями місцевого походження з доісторичних часів, а друге – результат розвитку слов'янського суспільства у VI-IX століттях. Саме в цей період окремі поселення були з'єднані ремісничим посадом (II городищем) і цим створено найбільший град – столицю наймогутнішого слов'янського союзу Древньої Русі.

Міста Русі, як і її державність – підсумок внутрішнього розвитку східнослов'янських племен, які вже в VI столітті були на перехідному етапі. Його характерні особливості такі: початок розпаду первіснообщинного ладу і зародження класових відносин, початок політичної і культурної консолідації слов'янських племен.

Особливі географічні умови Прип'ятсько-Дніпровського Полісся, які забезпечили високий рівень його господарського життя, стали головною причиною того, що саме тут у середині I тисячоліття

виник перший політичний союз слов'янських племен. Народження східнослов'янської державності (літопис їх називає князівствами) з новим інститутом влади передбачає і появу нових центрів.

Досліджуючи історію будівництва міст, Ф. Енгельс писав: «В їх ровах – могила родового ладу, а їхні башти вже сягнули цивілізації...». Або як зазначає Л. Куза: «...розвиток державності і класових відносин стимулювало градоутворення, яке в свою чергу прискорювало феодалізацію Русі». Народжувався цей процес у «гнізді» межиріччя Прип'яті і Дністра, щоб потім поширитися на північний схід, як це сталося з близькою до блучицької хотомельсько-коростенською керамікою, поширення якої сягало Смоленська, та овруцькими пряселиями, що розсипалися від Карпат до Булгар на Волзі і від Тавриди до Новгорода.

Спершу у Древлянській землі ми бачимо на сході Колочин – в кінці Прип'яті, Микгород (Радомишль) і Приборськ на річці Ірші, Здвиженськ (Брусилів) і Грувськ на річці Здвиж; на півдні – Городок і Луку (Райковецьку). Це – укріплення-сторожі, де сиділи «лучшие мужи с родами своими».

У цей час ремісничі Коростень, Овруч, Колодяжин і землеробські Полоній, Деревич мали свою вузьку спеціалізацію й потребували об'єднання в торгово-промисловий союз на чолі з великокняжою владою, що своєю дружиною розширювала і захищала зону їхніх інтересів. Тягнулися до цього Пересопниця, Дорогобуж зі своїм словом і навіть Туров. Немає сумніву, що сюди ж линув і Дулібо-Улицький ареал, бо він не міг обходитися без сильної дружини древлянських князів, живучи на торованому шляху переселення.

Створюючи державність на Русі, древляни розбудовували і свою столицю. На початку VI століття посади навколо трьох городищ на правому березі Ужа, розростаючись за рахунок ремісників, з'єднали їх в єдиний град.

За поганськими канонами місто, як і воїн, не вважається таким, поки не опережеться поясом. Отже, стіни були магічним колом недоторканності й знаком соціального визнання. І починається велична будова. По сліду жреця храму Дажбога древляни виорюють вздовж поселень смугу шириною до шести метрів, за два метри від зовнішньої кромки якої ставлять дубовий частокіл з колод 6–10 метрів висотою, чергуючи укорочені стовпи після 2–3 довгих. Стовбури з обох боків обкладають каменем, пересипаючи кожен ряд глиною з піском. Ззовні земдекам'яний вал на висоті 4–5 метрів зливається зі стіною, а з іншого боку кам'яна кладка на висоті 14,5 метра утворює вздовж дерев'яної стіни двометрову терасу для оборонців. Місцями вал-тераса був пустотілим, бо замість каменю стіну підтримували рублені в обло

кліті-житла для воїнів, а похила слугувала сходами для підняття на бойовий майданчик. У стіні короткі стовпи створювали щілини-заборола, через які оборонці кидали в нападників каміння, дротики й стріли з луків. За стіною був глибокий рів з водою або з гострими палями. Через рів три вежі опускали мости. Загальна довжина стін міста сягала десяти кілометрів.

За стінами стольного града випиналися вгору і прикрашали фігурний князівський терем у мереживі торців-шестигранників, схожих на кромку бджолиної вощини, і боярські хороми, «яко терем високі», надаючи древській столиці неповторної пишноти.

Побачивши таке величне місто, войовничий Олег не став його брати, а домовився із спадкоємцем Діра* про союз. «Певно, як пише В. Мавродін, взаємовідносини між Олегом і древлянами завершувалися лише несистематичним збором данини та участю у війнах і походах «київського князя».

Як зазначено вище, похід Олега на древлян закінчився без руйнації не тільки селищ князівства, але і його державності. Однак, ставши зверхником над Коростенем, він одержав відповідну владу над усіма племенами Прип'ятського Полісся, які стали складовою частиною Київської Русі.

Піднесення Олегом Києва обумовило приниження заслуг древлян, які протягом 1-го тисячоліття відстоювали і зберігали свою незалежність та землю від зазіхань сарматів і готів, аварів і греків. А все тому, що більшість дослідників за основу древньої історії слов'янства брали четверту редакцію «Повісті минулих літ», яку писав монах Нестор, а редагували Рюриковичі. Вони й знищили перші три зводи літопису. Ось з якої причини, незважаючи на велику пошукову і дослідницьку роботу О. Шахматова і В. Пархоменка, А. Насонова і М. Брайчевського, творити історію за літописами без залучень спогадів греків і хронік готів, християнських і мусульманських авторів IX–XI століть неможливо.

Читаючи, наприклад, Іоанна Ефеського, ми надибуємо на таке, що в 583–584 роках через Фракію, Дакію і Македонію пройшли з мечем не анти (поляни), бо їх автор знав під власним ім'ям, а лісові жителі, тобто древляни, які за Прокопієм Кесарійським в 546 році перемогли антів. Цей факт стверджує і наявність на Древлянщині фракійської кераміки, а також фрако-дакійської топоніміки, що смугою йде до Тетерева. Принести їх могли сюди

*Масуді писав: Перший з слов'янських царів є цар Дір, якого В. О. Пархоменко і Х. Ловм'янський вважали древлянським князем. Саме він до 870 р. за законами війни 546 р. жив і правив у Києві, де й похований. Про це свідчать розкопки В. Хвойки та П. Толочка. Перший у 1908 під Десятинною церквою розкопав храм Дажбога, а другий через 65 років поряд виявив будинок з древською керамікою. Отже, Аскольд був данником Діра і тому Масулі його не згадує.

сотні тисяч полонених, яких древляни привезли з собою у 583–585 роках і розселили на південних рубежах.

Отже, без співставлення літопису з іншими джерелами або висновок на підставі лише одного виокремленого джерела частіше є помилковим. Звідси й протилежність переконань вчених при визначенні місцезнаходження земель трьох союзів Русів та їхніх столиць, які видно з таблиці.

Три союзи Русів та їх столиці згідно з географією східних авторів	Їх розташування (на думку вчених XX сторіччя)			
	В. О. Пархоменко	А. П. Новосельцев	П. П. Смірнов	Б. О. Рибаков
Рус-Куява	Київ	Київ	Балахна	Київ
Ал-Славія	Новгород	Новгород	Ярославль	Переяслав
Рус-Артанія Арсанія				
Стол. Арта-Артаб Арса*	Тмутаракань 22	Білоозеро 23	Ардатов 24	Родень-Родня 25

Причиною такого різного тлумачення місцерозташування трьох груп Русів (слов'янських союзів) та їх столиць, на наш погляд, слід шукати в помилках перекладів мусульманських авторів, їх відрив одного від іншого, а також нехтування окремими уточнюючими деталями, які є, наприклад, у Аль-Ідрісі. А це важливо, бо щоб написати свою «Усладу подорожуючих навколо світу» і скласти карту, він пройшов Малу Азію, Італію, Францію, Іспанію і проштудіював твори своїх попередників від Ібн-Хордадбека до Ал. Масуді.

Якщо прослідкувати шлях мусульманських караванів від волзьких булгар до Києва, то помітимо, що вони простували вздовж Оки через Рязань (А. Шахматов, В. Мавродін вважали її Арсою), Орел... І першим містом Київської Русі X століття на ньому міг бути Новгород-Сіверський (Ібн-Русте назвав Ва. іт.) З урахуванням проміжного англійського перекладу його можна читати як світле–біле–нове місто. Якщо ж взяти до уваги прямий переклад з іранської, то його назву можна читати як наказ зупинитися, що відповідає статусу прикордонного міста.

Кінцевим пунктом маршруту була перша столиця русів Куйяба (Київ), бо за ним розташована таємнича Артанія (Арсанія), в якій ніхто з мандрівників ніколи не бував, тому що там вбивають кожного чужинця. Артанійці сходять униз по воді до Куйяби і ведуть торг, але нічого не розповідають про свої справи і не

*Слов'янський Білобог-Світовид-Род рівний іранському Арту, а Артаб – син Арта. Військова сфера даного бога розуміється як Хшаєра або слов'янський Арей. Отже, його спадкоємцями є арійці-артанійці, тобто сини бога Арта, чому і місце їх поселення називається Арта.

допускають нікого проводжати їх. З Артанії вивозять чорних соболів, олово, мечі... Так писав про слов'ян Аль-Істархі в двадцятих роках X століття.

При спробі пройти шляхом табарістанського начальника пошт Ібн-Хордадбека (846 р.) і купців з Вірменії першим градом Київської землі має бути Родень, яке Б. Рибаков вважає Артабом. Але звідси не можна спуститися водою до Києва. Крім того, вірменські купці на цьому шляху не можуть обминути і Тамані (Тмутаракань), де О. Пархоменко та М. Брайчевський розташовують Артанію. Названі автори, обстоюючи свою точку зору, зовсім не звертають уваги на вказівку Аль-Ідрісі, який повідомляє: «Град Арса гарний і розташований на укріпленій горі між Славою і Куйябом. Від Куйяби до Арси – чотири переходи (38x4=152 км), а від Арси до Слави – чотири дні (76x44=304 км) путі».

Не враховують вони і повідомлення Худуд-ал-Алема про те, що землі русів розташовані вздовж течії ріки Рус, яка витікала з глибини землі слов'ян, несучи свої води у східному напрямку, торувала собі шлях по межі земель ас-Славія (*бужан*), ал-Арсанія (древлян) і Куйяфи – столиці русів (полян) – найближчого до мусульман міста. До речі, Венедерські (Карпатські) гори мають північний напрямок, проходять через володіння слов'ян, до краю їхньої землі і там закінчуються. Таке вільне поводження з джерелами привело до того, що колиска слов'янства – Прип'ятський ареал розчерком пера А. П. Новосельцева переноситься в район, *де до X століття не мешкав жоден русич*, а Волга *ще не була* «великой русской рекой».

Згадуючи про войовничість населення Асри, Ібн-Хаукаль доповнює: «з Асри вивозять чорних соболів і деяку кількість рабів. Вони (руси) великі числом і вже давно нападають на суміжні з ними території Рума і накладають данину».

У сукупності всі ці дані спростовують висновки авторів північного варіанту зародження давньоруської державності (В. Мавродін, А. Новосельцев, О. Монгайт, Д. Мачинський та інші), тому що не волжани й ладожани були сусідами Візантії, а межували з нею через бузьких союзників древляни, які й воювали цілих п'ять століть. Не обходили поліщуки і киян: спускаючись по Ужу-Прип'яті-Дніпру з півночі, вони не раз і не двічі «обижали полян».

Будь-яка наука, в тім числі й історія, потребує гіпотез. Але те, що нам пропонують московські академіки А. Новосельцев і Б. Рибаков, не вписується в жодні рамки, тобто важко навіть з натяжкою назвати гіпотезами. Така «наука», наприклад, робить Житомир старшим від Коростеня, а Москву новгородець П. Золін бачить Олександрією над Танаїсом і відносить до часів Олександра Македонського. Тож не дивно, що тепер дехто сумнівається: чи не

вигадка країна Артанія? Ні, не вигадка. Але постійне місце її розташування ще не встановлене. Хоча народилася вона в українському Поліссі ще в «Троянові віки», де рівень історичного розвитку був значно вищим, ніж на берегах дикої Шексни чи Ільмень-озера, куди словени добиралися майже вісім століть, щоб після Криму і Дунаю заснувати третій Новгород.

Антропологія, етнографія, лінгвістика і писемні джерела дають всі підстави стверджувати, що древляни були найдавнішим народом з двох основних на території півдня Східної Європи східнослов'янських племен (майбутніх союзів Артанія і Куйявія). Третю групу складав союз побузьких слов'ян, який готи називали Славією. Бо так було бажано історії, щоб трійця матері Прип'яті Дніпровни і батька Сонця, зігріта їхньою ласкою, росла, стала хлопчиками-русичами, які змужніли й створили сім'ю – український народ.

Археологічні дані, а також їх кореляція з писемними джерелами дають можливість стверджувати: якщо Куйяба – Київ, то Асра Арта – Коростень. Бо лише він, а не Білоозеро, Рязань, Родень був на торговому шляху з Києва в Європу на відстані 153 кілометрів від Києва та в трьохстах кілометрах від Славії, звідки йшли галицька сіль і дорогобузьке олово.

Названий слов'янською Коростень означає «кам'яні стіни», на хорезмійських наріччях, які входили в сім'ю іранських мов, став йменуватися* Арта-Артаб-Асра-Арса або Касрастан – таємничий замок духів на горі, опоясаній водою*. Саме таким його уявляли східні автори від Мусліма-Аль-Джармі (845 р.) до Аль-Ідрісі (1154 р.), бо так звучить переклад з «мови землі». Жителів міста автор «Худуда» називає моравар, що за тлумачним словником С. Нафісі означає хоробрий, сильний, великодушний чоловік. І це ім'я відповідало древлянам, які любили хліборобство, знали метал і вміли битися з ворогом.

З повідомлень хорезмійців ми бачимо, що шлях їх купецьких караванів закінчувався у Києві, а вже потім товарами порядкували оптовики з Куйяби та Асри. Останні мали в Києві свій будинок з піччю та древлянською керамікою, а також храм Дажбога, що свідчить про тривалість їхнього перебування тут в доолегові часи.

Вигідно збувши віск, хутра, мечі, пружністю яких дивувався Ібн-Хордадбек, древляни купували шовки, срібло, прянощі для себе й обміну на олово, сіль та інші західні товари. Тоді з Коростеня на захід вели два торгові шляхи: «солоний» – через Галич до угрів і другий – через Червень на Краків. При цьому частина товарів

*Іранською мовою: Касра – замок на горі, Асра – країна, Арна – канал, Арт – бог, рівний Роду. Артаб – син Арта.

осідала у бужан, як плата за дорогобузьке олово або за галицьку сіль, а частина скеровувалася до Регенсбурга.

Тісні зв'язки древлян з культурами західних слов'ян, особливо з Чехією, відчуваються на археологічному матеріалі до кінця I тисячоліття. Особливість поховальних обрядів зближує древлян з волинянами і підкреслює їхню відмінність від східних і південно-східних сусідів. Про цю близькість свідчить і схожість кераміки блучицького типу, яка віднесена І. Поуликом до VII–IX століть, і поширена, починаючи від коростенських курганів з трупоспаленнями і Хотомеля, до Вісли і Влтави.

РЕМЕСЛО ДРЕВЛЯН

Із розростанням міст в них почалася спеціалізація. Так, Коростень, в якому стояв княжий двір з дружиною і жила боярська знать, став заселятися зброярами, ювелірами, усмошвецями і майстрами – «древоділами». Вони споруджували теремі, кували зброю, мудрували над виготовленням прикрас. Розвивалося і ткацтво.

У Овручі (Вручаї) на базі місцевих шиферних глин вдосконалювалося гончарне ремесло, зростали обсяги виробництва пряселець (центричних грузил для веретен), які настільки цінувалися, що майстри мітили їх своїми символами.

Значним центром чорної металургії були Гродеськ і Колодяжин, про що свідчать виявлені археологами майстерні ливарників із сиродутними горнами і формами для литва, кричне залізо, лемехи, серпи, сокири, долота, списи, стріли, мечі та шлаки – відходи цього виробництва.

Райки, Полоній, Деревич та інші прийнято вважати землеробськими центрами, хоча й з розвинутим ремеслом. Крім різновидів зерна, там виявлені ковальські інструменти, ливарні й форми. А наявність у Райках і Троянові великої кількості озброєння, на думку В. Гончарова, свідчить про те, що ці міста виконували роль прикордонних фортець. Має він на увазі й подвійні вали останнього.

Досліджуючи знахідки археологів – домниці, злитки криці, проковки з них від сокири і булави до шолома і кольчуги, від меча і стріли до найменшого рибальського гачка, спеціалісти зробили висновок, що древлянські майстри опанували всі основні технологічні процеси в справі видобутку й обробки металу.

Будь-який металевий виріб розпочинався з болотної руди. Її копали, промивали, сушили, випалюванням відновлювали в ній окисли, а потім плавили в домниці й одержували крицю. Саме з неї кувалися чересла, ножі, орала і мечі, тягнулася дротянка на кольчуги й рибальські снасті. Гартуванням в мочовині козла одержували харалужну сталь.

Можна лишень здивуватися з досвіду вправних умільців, прозваних сучасниками «кудесь»*. Їхні практичні знання, що передавалися з роду в рід, зв'язували у ланцюг причин дивовижні знахідки. Здавалося б, що може дати розпеченому металу мочовина. Та зброярі на практиці впевнилися у її чудодійній силі. Лише через багато століть науковими дослідженнями доведено перевагу гартування в аміачній купелі, яка сприяє найефективнішому теплообміну в металі й утворенню тим самим на поверхні леза меча голковидних кристалів нітріду заліза, які набагато зміцнюють його жало, залишаючи середину еластичною, що й надає йому властивостей пружини.

Тож не дивно, що слов'янський булат користувався такою шаною у хоросанських купців. Ремісники-ювеліри досягли довершеності в обробці золота, срібла, каменю, а також у виготовленні скла і смальти. Вони знали фігурне ливарство, чернь** і скань.***

Археологічні дослідження городищ і могильників Коростеня свідчать не лише про високу майстерність його ремісників, але й про їхню чисельність. Так, при розкопках некрополя, які здійснювалися у 1911 році В. Хвойкою, у кожній з 23-х курганних могил виявлені: у чоловічих – бойова сокира, ніж, срібне кручене кільце, іноді бронзова пряжка ліроподібної форми, шиферна застібка; у жіночих – до п'яти срібних скроневих кілець есовидної форми і бочковидні срібні бусинки із зерню, до 14 сердолікових бусин, по дві підвіски з сердоліку, пластинчате кільце. Подекуди біля пояса – дзвоники, ножиці, глиняний посуд.

У житлах також знайдено всі знаряддя праці, наконечники стріл та списів, зрідка – шпори, багато кераміки з клеймами на денцях.

Враховуючи те, що в місті мешкало більше тисячі жителів, а з кожним лише в землю клалися понад п'ять предметів знарядь праці та прикрас, можна вважати, що й творців цих речей було чимало. Про масовість і спеціалізацію виробництва свідчить наявність сіл з назвами Рудня, Гута,**** Гамарня,***** Поташня,****** Ковалі, Бондарівка...

Крім землеробства і ремесла, значне місце в господарстві древлян посідало бортництво, тобто збір меду і воску від диких бджіл. Такою справою міг займатися пасічник, який поєднував у собі ще майстра-теслю та усмошвеця. Бо щоб взяти з борті 60–100 манів (ман=2,97 кг) меду, як зазначав Гардізі у своїй «Красі повіствований», треба із шкіри зробити двадцятиметрового паскалазиво, з його допомогою піднятися на дерево і дупло пристосувати під вулика.

Бортництво – тисячолітня книга матеріальної і духовної культури древлянського краю, бо давало віск – джерело освітлення і мед – здоров'я та силу народу. Адже останній – частинка сонця, а тому протягом довгої зими зігрівав мисливця й додавав наснаги матері. А ще сотова вощина була найкращою пов'язкою на рану воїна. Не обходилися без меду ні сільське весілля, ні княжий бенкет. Не дивно, що продукція бортників цінувалася й користувалася попитом у купців півдня і півночі.

Описуючи Древлянщину, перс Гардізі повідомляє: «...країна слов'ян багата деревами, і живуть вони у більшості своїй серед дерев. Є в них хижі, побудовані з дерева (з рогами у вигляді воскового стільника – *авт.*). Багато в них там меду... І засобів для існування у них багато. Зброя, якою вони обороняються – дротики, щити, стріли, списи».

До нас з того далекого часу дійшла легенда, що під час медозбору ріка Уборть (шлях у борті – *авт.*) ставала солодкою від меду, який стікав з переповнених дупел прямо у воду. Мабуть, не випадково бджола є елементом вишивки рушників у селах Бехи та Дідковичі Коростенського району. І саме з Бехів доставлено у Київський *музей народної архітектури борть на три бджолині сім'ї*.

У часи древлян бортні угіддя клеймувалися родовими знаками, а зрубування такого знака вважалося злочином.

Як зазначалося, підвищення продуктивності спеціалізованого ремесла породило торгівлю, що в свою чергу призвело до розбудови міст на Древлянщині. Відповідно відбувалося і розшарування населення, тобто не пізніше VIII століття процес накопичення господарських і соціальних набутків створив усі передумови виникнення слов'янської державності.

ДРЕВЛЯНСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ

Затяжна війна з Римом та аварами, в результаті якої недоторканою залишалася лише Древлянська земля, посилювала владу князів, бо вони боронили честь і незалежність своїх співплемінників. А здобуті у ратях авторитет і маса полонених, з частини яких вирощено віддану дружину, за висловлюванням Ф. Енгельса, є «зародженням занепаду старої народної свободи». З цього моменту уособленням могутності племені стає князь, влада якого вже передається у спадок, а обсілий різними службами його двір *перетворюється в адміністративний центр*.

*Праслов'янське «кудесь» відповідає індійському «кавіч» – жрець, мудрець.

**Чернь – рельєфне зображення на металі, заповнене чорною пастою, яка створює фон.

***Скань – мереживо з крученого срібного дроту, припаяне до основи.

****Гута – місце варки скла.

*****Гамарня – піч для виплавки металу.

******Поташ – осиковий попіл для виготовлення скла.

Цьому ж сприяло і зародження міст та поділ населення на городян і селян. Бо перші, які стояли ближче князя – старійшини роду, вважаються кращими. Так з'являються дві важливі ознаки держави: виокремлення публічної влади у княжих руках та його двору і розподіл підданих за місцем їх поселення. Створюється й апарат, який тримає у покорі населення значних територій та урядує ним. Зокрема, військово-родова верхівка чинить княжу раду, а терем, про що вже йшлося, стає центром управління державою. Найближчими помічниками князя є воєвода, постільний, а далі йдуть дворецький, конюший, ключник – «лучші мужі».

У цій ієрархії найвищим військово-адміністративним чиновником є воєвода, командувач дружиною. Він здійснює набір, завідує озброєнням, слідкує за вишколом воїв. Щоправда, тодішня військова організація древлян і їхніх найближчих сусідів мало чим різнилася – захисниками племені були старша і молодша дружини, які перебували на повному княжому утриманні. По суті це була каста професіоналів, яка визнавала лише трьох кумирів – світлоносного Дажбога, князя-годувальника та закони війни. Її станова сила, честь, братерство і культ предків. Дружинник мав на озброєнні меча, списа і лука з опереними стрілами. Захистом йому слугували кольчата броня, шолом і щит. У випадку великої війни для посилення дружини скликалося ополчення, в якому десятниками і сотниками були старші дружинники. Ополченці озброювалися мечами і дротиками. Для захисту вони мали кожушану гуню і критий волячою шкурою щит, за що деякі автори й називали княжу військову рать гуннами.

Своєрідною була у древлян і військова майстерність. Їхні воєводи кохалися в зімкнутому і розсипаному строї, розвідці боєм і маневрі. Та найбільше полюбляли напад із засідки. За свідченням Маврикія Стратега, слов'яни люблять битися з ворогами в місцях, де є ліс, у тіснинах, на кручах, користуються засідками, раптовими атаками, хитрістю, і вдень і вночі винахідливі. Якщо їхня легко озброєна молодь, вибравши слушну мить, із засідки нападає на наших воїнів, то поміркуй, чи багато матимеш, якщо підеш на них походом... Досвідчені вони також і під час переправ, перевершуючи у цьому всіх людей.

Велику силу, сміливість слов'янських воїнів, а також їхнє вміння скеровувати ворога на засідку і завдавати йому поразку за поразкою з фронту і тилу описує Прокопій у розповіді про битву за приморське місто Топер.

Військові перемоги древлян зміцнювали владу князя, поширювали кордони його володінь. Пресвітлий володар, зрозуміло, не міг впоратися з керівництвом значними територіями на місцях. Тому окремі землі він передає в управління своїм заслуженим соратникам. Ці підопічні правителі провінцій на вимогу князя доставляли йому

данину, а на випадок військових дій очолювали дружину. Як знак носія влади, ці ленники носили на шиї княжу гривню.

Великими повноваженнями були наділені й домашні слуги світлого князя. Так, постільний слідкував не за порядком у теремі та дотриманням палацового ритуалу, але й відав офіційними зносинами з послами інших володарів, зовнішньою розвідкою. Ключник відповідав за князівський скарб, а тому керував усіма тіунами і контролював хід збирання данини.

З формуванням держави склалося і право. На початку це були звичаї від тих часів, «коли держави не було, коли тримався загальний зв'язок, суспільство, дисципліна, розпорядок праці силою звичок, традицій, авторитетом і повагою, якими користувалися старійшини роду». Із становленням держави зростає значення вже іншого права – «Закон – отец своих и предания». Згідно з ним вся земля вважалася власністю князя. Його найближче оточення одержувало її у вигляді подарунків або в управління без права на власність. Саме тому вважається, що «Устав і закон руський», як попередник «Руської правди», був чинним у слов'ян Дніпровсько-Прип'ятського басейну ще в доолегові часи. Бо саме на «Закон руський» опираються сторони при укладенні договорів з Візантією (ст. 5 угоди 911 р. і ст.14 угоди 944 р.). Це були норми давньофеодального права, які розподіляли людей на вільних і челядь, «імовитих і неімовитих». Закон захищає приватну власність від зазіхань «неімовитих» і навіть виправдовує вбивство «татя» на місці злочину. Регулює він і спадкове право та процес судочинства. Не викликає сумніву, що цей Кодекс норм права був зафіксований у письмі.

Досліджуючи суспільний лад древлян цього періоду, ми побачимо, що «лучшим, нарочитим мужам» належить політична зверхність у Древлянській землі. Але було багато й вільних общинників, які «делают ниви своя и земле своя». На противагу боярському смерду чи холопу цей Микула Селянинович, як і коваль, був людиною і мав право голосу на сільському віче.

Кераміка блучацького типу свідчить про те, що до середини IX століття вплив древлян поширювався на Сіверщину до Чернігова, а на південному заході – до Дунаю (уличі більше всього були їхніми союзниками) і на сході – по Київ.

Історія становлення державності і Давньоруської держави взагалі та першості у державотворенні Прип'ятського ареалу і древлян зокрема глибоко спотворили так звана норманська теорія і сучасний зарубіжний неонорманізм. Бо вони заперечують слов'янське походження держави. Окрім того, сучасні неонормані вважають її творцями киян, які з 546 року перебували у залежності від древлян і хозарів, на чому наголошує навіть такий патріот-киянин, як Нестор.

Про те, що саме древляни у VIII–IX століттях воювали Тмутаракань і Сурож, свідчать кам'яні «ядра» з курганів косогів або їхніх вже слов'янських нащадків, а також трупоположення зі східною орієнтацією, які виявляються лише на Древлянщині. І посольства у 813 році на Егіну, а в 839 до німецького імператора в Інгельгейм скеровували вони ж, бо це могла робити тільки сильна незалежна держава, яка вже мала свою мову і Закон руський. Мабуть, саме у відповідності з договором 839 року з Царгородом і німецьким імператором поліщуки змогли пройти з Чорного моря в Середземне, щоб у 843–844 роках збройно діяти в Андалусії й Севільї.

Для цього древлянським древоділам довелося забезпечити човнами перший слов'янський флот. Це були однодеревки довжиною 6,15 метра і шириною 0,8 метра. Стовбур дуба обтісувався сокирою і всередині вибирався теслом. Опісля цього човен розпарювався і розширювався розпірками. Готова лодія мала 20 весел і вітрило з полотна висотою 15 ліктів, що давало змогу брати на борт 40 мужів.

Підбиваючи підсумки становлення слов'янської державності, слід зазначити, що доолегова «руська земля» була об'єднанням, союзом племен-князівств під зверхністю древлянського дому в особі «царя Діра», який володів і кермував цим об'єднанням, сидячи в Києві разом з князем Аскольдом. Бо Олег, як князь-здобувач, не міг створити більш-менш сильної адміністрації, і землі, платячи йому незначну данину, жили своїм власним життям. Відповідно й об'єднання слов'янських племен було нетривким, а умовним: вони зберігали свою політичну владу і державного зв'язку з Києвом практично не мали. Отож як тільки Олег помер (912 р.), Ігор почав княжити, «воюя Древляни».

НОСИВ ВОВК ВІВЦІ...

Древлянський князь, за Л. Боболинським, Д. Тупталом, Малдід (буквальне значення «найстарший князь») Ніскиня, як видно з усього, не міг більше терпіти приниження від полян і після смерті їхнього правителя Олега, який оголосив Київ матір'ю градів руських, одразу ж відмовився платити обумовлену тридцять років тому данину. І врешті-решт домагається свого: після перемоги Ігоря платить данину не полянському Києву, а Свенельду, до того ж не більшу Олегової, як стверджує літописець, а по тій же куні з диму та із збереженням своєї політичної незалежності.

Світліший князь Мал (свиет-малік за Гардізі), як син Ніскині, одночасно з титулом одержав у спадок родову землю, кордони якої сягали: вздовж Прип'яті від Здвижа на сході до Горині на

заході, на півдні від верхів'я Горині, Случі до Роставиці, що відповідало 50 тисячам квадратних кілометрів. І на всій Древлянській землі був лад та спокій під наглядом дбайливого князя-пастуха, який отару беріг і землю розпасав.

Обов'язок одягати лише Свенельда і його отроків свідчить про самовизначеність древлян. Однак це не влаштовувало київську дружину князя. Тож Ігор, відаючи про одержання данини Свенельдом, пішов брати її вдруге, вже для своєї дружини, а потім і для себе, тобто став «вовком», бо двічі порушив Закон полюддя, за що й був покараний яко тать.

Читаючи вдумливо таке повідомлення літописця, можна зробити висновок, що це не слова співця Рюриковича, а епос, складений представником покривдженої династії, тобто древлянином, який повстав проти князя-насильника та його дружини. Тут ми бачимо рідкісний виняток, коли згадується не лише ім'я земельного князя, який не належить до правлячої в Києві династії, але і його політична програма: варягу-вовку протиставляється колектив пастухів, що творить право добром.

Логічно, що після кривавої розв'язки конфлікту військо древлян мало б іти на Київ і силою захопити його, адже дружина Ігоря занепала, а князь убитий. Але древляни віддають перевагу (на їхню думку, законному) мирному поверненню Києва древлянській династії. Отож пропонується типовий альянс: об'єднання двох династій в одну шляхом шлюбу вдови князя Ігоря з князем Малом. Цим мала бути усунена причина незгод, а древляни повернуться до управління доолегового періоду.

Вислів «і сотворим йому (княжичу Святославу) як хочемо» зовсім не означає, як вважають деякі дослідники, що його хотіли вбити. В усіх діяннях древлян немає ні підступності, ні злого умислу. Адже Ігоря вони вбили після попередження. І вид покарання йому обрано судом яко татю, застеженому на місці злочину відповідно до Закону руського.

Ольга це чудово знала. Перед нею стояла альтернатива: або підкоритися звичаєвому праву, регламентованому древлянським вічем, або довести, що князівська влада це щось вище законів Землі. Вона обрала друге – пішла злочинним шляхом, який почав торувати її чоловік. Бо трутизна влади позбавила її порядності й поваги до закону. Можливо саме за це Святослав ставився до матері з упередженістю і взяв за правило, йдучи на ворога, слати гінця з попередженням : «Іду на ви!»

*Лев Діакон. Історія, СПБ, 1820. За свідченнями Лева Діакона, Ігоря було прив'язано за ноги до двох, зігнутих до землі, беріз, а коли верхівки відпустили, вони розчахнули князя.

Отже, древляни в усіх ситуаціях чинили відповідно до права свого часу: *по-перше*, відправили послів, *по-друге*, на вимогу Ольги послали до неї своїх «лучших мужів», а вона у відповідь вчинила не один, а кілька моральних злочинів, бо жорстоко розправляється з посольствами, тим самим збільшуючи свою вину.

Трутизна влади, замішана на крові древлян, перетворила київську регентшу в згусток зла. Вона вибухала гнівом, зустрівшись із сміливістю послів, які обстоювали своє право на волю і народовладдя зразка дому Мала для всієї Руської землі. Її бісила їхня незалежність у своїй праворі і тій силі, яка блискуче знищила гвардію Ігоря й була готова захищати Закон руський і правоборця князя Мала, який бачив свій обов'язок у служінні народу, а не Києву. Тож і вигадала вона ще одну кару для древлян. Одразу ж по знищенні посольств княгиня шле в Коростень гінця з посланням: «Ваші посли за мною ідуть, а ви наготуйте меди многі... на тризну по Ігорю». Ось чому

Мчав хащами відун до князя Мала,
Стежину росячи горючими слізьми,
Щоб довести, як Ольга слів стрічала
І що створила з мужніми людьми.
Як намовляла слів на княжу шану:
Щоб їх до неї в лодії несли.
А тих принесли й кинули у яму
Живцем. Отак засипані посли.
А кращих мужів в мийню запросили,
Щоб чистими за стіл на мед прийшли.
Й лише вони зайшли, як двері причинили,
Дали вогню. І... в дим посли пішли.
Безвинна смерть послів і трунок влади
З княгині звіра Ламію* зробив.
Щоб вберегти народ від злої Лади,
Відун до Мала другий день летів.
Та вмить спинився юний Коростиша,
Побачивши коня, що воду пив.
З'явився і Свенельдів син Містиша,
Який для Ольги й батька шлях стовпив.
Свиснув, стріла вп'ялась Містиші в спину.
Варяжий син упав, та був живий:
Поки біг Коростиша – без упину
Вставав і падав, наче той п'яний.
– Містиша, твоя мати є древлянка,

*Ламія – чудовисько з тілом змії й собачою головою, яке пожирає плоди праці землеробів. Зажерлива і кровожерна, вона крилом-туманом затьмарює сонце, вимагаючи людської жертви.

Тож врятувати матір поспіши:
Скажи, де батько, княгиня-киянка?
– Ольга у Чопі. Батько – в Ірші.
Він враз сіпнувся й скотився до ямки
Від кореня чималої сосни,
Яка схилила віти до Синявки*
Й поринула в свої останні сни.
За півгодини Коростиша в Мала
Розповідав про Ольжиних синків.
Ще за годину розвідка скакала
Шукати лігво варязьких вовків.
Під вечір коростенці вже всі знали,
Що Ольга в Немир завтра підійде.
А полк Свенельда, як вже не шукали,
Проте так і не бачили ніде.
Невизначеність з Ольгою й варягом
Позбавила спокою княжий дім.
Чомусь смерділо всюди трупним ядом.
Забракло сил у тілі молодім.
Ось вже і ніч на Коростень упала,
А він гудів, мов бджоли у борті.
З пітьми Мара** поріг переступала,
Тримаючи червоній порти.
З-під ковдри чорної з зеленим узором
Блищали очі й мов вогонь пекли.
Комусь кивнула своїм власним зором,
Як в сіни вже і лодію втягли***.
– Це тобі, княже, Києва дарунок,
Щоб не мішав йому ти на путі.
Ось випий сам увесь весільний трунок
І можеш вслід за Ігорем іти.
Свіча Мару собою допалила.
Сонячний промінь Мала розбудив.
У мозок стукало: на тризні всім могила –
У сні Відогонь**** бувальщину творив.
Дружина розпорошена по краю.
В столиці всього воїнів з п'ятсот.
Не маючи відомості про зграю,
Не можна залишати свій оплот.

*Синявка – річка в 5 км від Коростеня.
**Мара – божество зла, смерті.
***Літопис Переяславля Суздальського.
****Відогонь – дух сплячої людини.

Бо буде як при батьку – він в Колочин,*
А Коростень Свенельд заполонив.
Отже, із вовком вити слід по-вовчи.
Інакше знов життя, як у волів.
Поки стікались вої у столицю,
Мал відунів вже по лісах послав,
Та розвідка знайшла тільки лисицю,
А вовк Свенельд із стаєю пропав.
Лише під полудень отеє вовче лігво
Знайшов у хащі бортник Білоніг.
Й хоча внучатко зразу і побігло,
Однак вже темно в Коростень прибіг.
А Ольга в Немир підійшла к обіду.
Зустріли її тисячі селян.
Вона без воїв не подала виду,
Що вся горить від злоби на древлян.
Приспані усмішкою діди і дівиці,
Піднесли їй на рушнику хліб-сіль.
А круг кургану слали молодиці
Білі полотна і несли кисіль,
Бочечки меду, браги, м'ясо в мисах –
Всього єства на тисяч п'ять людин.
Вже по обіді, ігрищ, бій на списах
Все обриває клич:
– Круши! З нами Один!
Ніхто не втямив, що то клич варягів.
Та коли впали із дівиць вінки
І кров'ю залилися замість браги –
В зустрічний бій вступили парубки.
Хоч і коротким був удар цих дружних,
Все ж допоміг комусь втекти в ліси.
Поки ж дістався Мал з полком оружних –
Вовки нещадно посікли усіх.
І відійшли з побоїща на конях
З княгинею і почтом із бояр.
Лише шатри сіріли поміж кронами
Дубів і возик, скинутий у яр.
Гнати їх слід у лісі серед ночі,
Не знаючи всіх сил, Мал не спроможний був,
Хоч помстою горіли воїв очі,
Мусив спинити владою їх гул.
А ще й поранені просили допомоги,
Волаючи між мертвих родаків.

*Колочин - прикордонне місто в гирлі Прип'яті.

До ранку виросли уже кургани,
А зранені лежали вздовж ярків,
Де їх поїли всіх живою водою,
Обмотували рани полотном
З воцинним медом і розрив-травою,
Чи присипали м'яким толокном.
Осінь і зиму Київ збирав сили:
Пізнав смак влади, Ольга не могла
Триматися її лише для сина –
Отрута влади все перемогла.
Вона з усіх земель збирала воїв,
Й створила з них різноплеменну рать,
З якою виступила, щоб позбавить волі
Землю древлян, а Мала покарать.
Та не приніс похід княгині слави:
Борня з границі не пішла на лад.
Немало воїв голови поклали,
Поки живим явився стольний град.
Воїв спинило враз фортечне чудо
В поясі стін на трьох крутих горбах,
З кокошниковим золотистим чубом,
Й сорочці в дерев'яних бахромах.
А нижче стін рови водою повні,
Чи в палях гострих, мов ряди борін.
Ось вскочили у башту два комонні,
Піднявся міст – і башта без воріт з усіх сторін.
Під Коростенем Ольга простояла
Все літо. І штурмуючи не раз,
Вже мертвими рови запакувала,
А град стояв, мов жив тут Кітоврас*.
Коли ліс одягнувся в багряницю,
І пробували птахи міць крила –
Злетіла і попала в град-столицю
Вся з пергамента київська стріла.
Той пергамент із посланням княгині
Усім древлянам мир пропонував.
З умовою, щоб з кожної хатини
Господар дані по три птахи дав.
І не курей, гусей – голубів диких,
Що з горищ поробили справжній хлів.

*Кітоврас – кентавр, що вдень будівничий і мудрий правитель, а вночі стає царем звірів.

Та горобців, які руйнують стріхи
І крадуть зерно краще із полів.
Принесли Малу в терем ту принаду.
Той прочитав і кинув за поріг.
Він зрозумів – голодная громада
Піде на мир, щоб зберегти свій рід.

Для обговорення пропозиції регентші Святослава зібралася рада старійшин. І, очевидно, її члени не знали про спалення дерев'яного міста з допомогою птахів ще Олександром Македонським, можливо, волхви запевнили радників князя у відсутності злого умислу з боку Ольги, бо вона, мовляв, вже наситилася помстою і бажає одного – лише покори, яка вкрай їй необхідна для підтримання підупалого гонору. Невідомо. Та бажану данину Ольга одержала.

Як тільки було принесено птахів, вона наказала воїнам прив'язати до лапок горобців та голубів риб'ячі міхури із запалювальною сумішшю, а перед заходом сонця випустити на волю. І птахи полетіли до своїх домівок. Але це вже були не поселенці стріх та горищ, а справжні палії. Бо, прилетівши до гнізда, кожна пташка почала звільнятися від нав'язаного їй вантажу і тим самим підпалювати пухову підстилку.

Ще не згасла вечірня зоря, як зайнялася нова... То запалала древлянська столиця. «І тако възгарауся, – писав літописець, – голубници, и от них клети й одрини, и нъ бъ двора, идеже не гореше».

Всі кинулися рятувати від вогню свої домівки. А поріділі ряди захисників не витримали шаленого штурму завойовників. Вони завагалися і протягом ночі впали під мечами переможців. Лише сонце, що піднялося вище кіптяви, припинило січу. Та побачивши знищеним ще вчора квітуче місто дітей своїх, Дажбог здригнувся і сховав обличчя в чорну хмару, яка рясним дощем скропила залишки домівок для посиротілих старих і малих, залишених живими для сплати данини за весь рід. Так більш як тисячу літ тому був знищений древський стольний град Коростень. Натомість столицею князівства став Вручий (Овруч). У 1898 році волинський етнограф М. Коробка записав на місці подій народний переказ про цей епізод. Він розповідає про здобуття Коростеня за допомогою голубів (без горобців), яким було прив'язано до хвостів сірку, але конфлікт нової київської династії з древлянами зводить до сімейної історії. Мовляв, Ольга, посварившись з Ігорем, знаходить його і вбиває.

Має скандинавську паралель і мотив про спалення її небезпечних женихів у лазні – це вчинив ісландець Стір. Можливо, складач епічного твору про Ольгу вжив цей варязький мотив для посилення її вини.

Проте народні легенди обходять історики, бо сумніваються у тому, що птах із сірником, якого, до речі, тоді ще не існувало, полетить до гнізда. І чому разом з домівками, де жили люди з птахами, згоріли й стіни фортеці, на яких не було пташиних гнізд? Чи не відіграв у цьому своєї ролі грецький вогонь? Тим більше, що деякі ветерани з дружини Ігоря пам'ятали «страшне диво» 941 року, коли Феофан Патрикій спопелив їхні лодії.

Отже, можливо, Ольга, рятуючи дружини від поразки і своєї особистої ганьби, яка могла спричинити перехід влади зовсім в інші руки, якось зуміла дістати того пекельного вогню і ним перемогла хороброго супротивника. Бо вона не чаклунка, не віща, а земна, хоча й характеру немилостивого, надміру гордого, тобто не вивищується у божество, як це, скажімо, Олег. І святою її проголосили монахи, які канонізували княгиню після смерті.

Із жорстокого уроку древлянського повстання Ольга зуміла зробити радикальні політичні висновки. А передусім зрозуміла, що репутація Ольги Кривавої може призвести до нового антиварязького виступу примучених племен, який міг завершитися поваленням Рюриковичів. Тож вона зробила можливе і неможливе, щоб стати в очах підлеглих Ольгою Справедливою. Для цього правителька впровадила в усіх землях «устави» та «уроки», якими припинила грабунки шляхом полюддя. Окрім того, всі міждержавні стосунки вона стала вирішувати шляхом зустрічей на «високому рівні». Це уможливило тривалий мир, який зміцнював державу і збагачував народ.

Більш як тисяча років відділяє нас від далекого X століття. Але ми переконалися, що Коростеню є чим пишатися. Він мужньо боровся за свободу і незалежність Русі та проти варязького деспотизму і зумів вписати в історію не одну славну сторінку.

Звичайно, права і лад язичницької епохи далекі від нашого сьогодення. Але що таке боротьба за народні права і щастя батьківщини, наші далекі пращури розуміли й тоді. Героїчна історія Мала Древлянського свідчить про те, що Русь ще до хрещення стояла на дуже високому рівні державного будівництва і мала розвинену громадянську самосвідомість. Рівень її був не нижчим, а вищим, ніж в багатьох країнах тогочасного Заходу. І для того, щоб навести лад у власній домівці, руси не потребували ні варязьких, ні візантійських підказок. Епопея Мала яскраво свідчить про те, що брехлива байка, в якій розповідається, що нібито Русь усім була зобов'язана войовничим зайдам. Навпаки, руський патріотизм зароджувався саме в боротьбі з непроханими прибульцями. Любов до волі та незалежності пульсувала в крові наших пращурів. Її вони передали через віки нам, сучасникам.

Після визначення адміністративних пунктів збору і розміру податків Ольга залишила умиротворену Древлянщину разом з Малом і його дітьми Добринею та Малушею. Місцем проживання колишнього древлянського князя став тодішній прикордонний форпост Любеч, а синові та доньці – Ольжин двір: Добрині – при конях, Малуші – служницею у теремі. Десять років прожили вони у ролі рабів за правом війни.

Отоді Добриня й спізнався з княжичем, став першим його товаришем у військових вправах, які Святослав любив над усе. Знайшла своє місце у теремі й Малуша. Ользі сподобалася її порядність і природне чуття двірцевого етикету. Словом, через десять років неволі древлянські Маличі посіли чільні місця при дворі. Особливо зріс їхній авторитет після того, як Добриня став мажордомом, а Малуша одержала ключі від княжих клітей. Коли ж Малуша народила від Святослава сина Володимира, Ольга визнала його за княжича і він, виховуючись разом із братами Ярополком та Олегом, одержував від бабусі свою частку ласки. Вихователем і навчителем сестринича став Добриня.

Та чи то спадкоємці Мала, що крутилися щодня на очах Ольги, чи могила Ігоря нагадували про Коростень. Невідомо, але після повернення з Царгорода вона почала збиратися на Древлянщину. Прибувши до непокірного града, наказала підсипати Ігорів курган* і почала «тьму ідольського нечестя проганяти...– знищувати ідолів, на місцях їхніх ставлячи чесні хрести». Біля свого поселення (неподалік сучасного залізничного мосту) побудувала церковицю, в якій щодня молилася після купання у річковій воді.**

Як свідчить легенда, древні боги не злюбили руйнівницю їхніх капищ та її хрестатого бога, а тому й зібралися на скелях проти супротивника, якому співали хвалу хіба що зрадники, блимаючи свічками тоді, коли півнеба Дажбог запалив.

Першим скелі осінила
Постать кінного Ярила,
Не спізнився й Род
Захищати свій народ.

А за ним Стрибог, Купала,
Навіть Оря Лель прислала.
Приплив з моря Чорнобог,
Зійшов з хмарки Білобог.

*Київська археологічна комісія 1847 р. не знайшла в кургані останків Ігоря і вважала, що Ольга вивезла його до Києва. Однак задовго до розкопок поміщиця Дубровська на західному схилі кургану знайшла визолоченого шолома і щита вітязя, про що повідомила «Нива» у №17 за 1902 рік.

**Ольгина купальня проіснувала 1000 років.

Ще не всі зійшли із висі,
Як почули пісню в лісі.
То арійки гімн співали
І богів своїх благали:
«Світовиде милий,
Батько наш Дажбог,
Коляда – стрий сивий,
Вітровій Стрибог,
Воздаєм вам шану
Й просим в милий Біг:
Збережіть Древляну
Й наш деревський рід.
Хоробрий Ярило,
Славний бог Арей,
Врятуй наші ниви
Й орачів-дітей.
Вбий змію Ламію,
Що знов приповзла
Й шипить: «Кров'ю вмию
вас і трунком зла».
Тільки стихла в гаї пісня,
Білогривий коник свиснув,
Арей вихопив меча,
Скелю рубонув з плеча.
Камінь тріснув. Вмить Ярило
Відірвав велику брилу,
Розвернувся і послав –
Камінь в церкву не попав:
Влипла в скелю брила тісно
І над річкою зависла.
Рвонув вітром храм Стрибог,
І упав хрестатий бог.
Прямо в царство Чорнобога,
Де і досі молять Бога:
В тихий вечір чути дзвін,
Й свічки світять із глибин.

Ця легенда народжена не лише грою природи: висяча скеля на правому березі схожа з формою заглиблення на протилежному лівобережжі. Вона також свідчить про те, що, поклоняючись сонцеликому Дажбогу, древляни шанували й бога сусідніх бужан – Стрибога (річка Дністер, за Іорданом. Данастр розшифровується як вода Стрибога, що тече до Чорнобога, Чорного моря. Дніпро – також є ніщо, як вода Перуна, бо західні автори звали її Данапр), а також праматір Лель, прабатька Оря – сина Оранти – берегині українців, покровителя землеробів Ярила і Ладу – богиню любові. Щоправда, молодші боги (Лада-Купала й інші) не мали персональних храмів. Їх поселяли на березі річки, де молодь влаштовувала ігрища, кохалася й вінчалася.

Втікаючи з ігрищ з коханим, дівчина поривала зв'язки із родом і своєю родиною. Без заручин, за згодою батьків, яким молодий повинен був сплатити відповідне віно, дівчина втрачала право на свою частку майна – придане. Тим самим вона потрапляла у повну залежність від свого обранця. Проте шлюб на основі любові надавав їй і багато вольностей. Ось чому більшість слов'янок смерть лада, що був її годувальником і захисником, вважала кінцем власного життя і добровільно летіла у вирій з милим.

Понад півстоліття минуло з того часу, як Ольга стала княгинею, з них дев'ятнадцять вона правила одноосібно, узурпувавши владу, яка по праву належала синові Святославу. І лише любов'ю до ратної справи і жадобою до слави воїна можна пояснити довготривалість його неповноліття. Бо маючи 23 роки і трьох

дітей від двох дружин, Святослав не став державоправцем, а започаткував свої блискучі походи. Випестувана ним дружина протягом 965–968 років немовби одним помахом харалужного меча просікла на мапі Європи півколо довжиною 6000 кілометрів і вирішила долю хозар, осетинів, адигеїв і болгар.

У 969 році, перед повторним походом на Візантійську Болгарію, Святослав ділить свою дружину між трьома синами. Онуку князя Мала випало сісти на столі Новгородської землі. З ним йде і його дядько Добриня, щоб продовжити навчання княжича тонкощам державної мудрості та правити північною окраїною Русі в ролі намісника князя. Отже, коростенцю припало кермувати землею, в якій народився Ігор, що чверть століття почивав на Коростенщині. Таку витівку долі не можна сприймати інакше, як тріумфальний в'їзд Добрині, тепер уже Нікитича, на арену історії.

Регенство Добрині, як і незалежність його батьківщини, під князем Олегом II Святославовичем тривало всього сім років. Бо вже у 977 році Свенельд помстився древлянам за вбивство свого сина шляхом організації братовбивчої війни, внаслідок якої юний Олег загинув під Овручем.

У 978 році рать внука князя Мала – Володимира, очолювана сином Древлянської землі Добринею Маловичем, розгромила дружину Ярополка й утвердила мир у слов'янських землях. Всі варяги-грабіжники були вигнані з Києва, і Русь стала жити за законами свого народу. Розпочався богатирський період в історії східних слов'ян. Це – успішне завершення будівництва Давньоруської держави, блискучі здобутки її зброї, формування й розвиток самобутньої культури народності, об'єднаної спільністю походження, суспільного й економічного життя.

Як далекоглядний політик, Володимир побачив, що проведена його зусиллями реформа язичництва запізнилася і новоутворений пантеон багатобожжя не відповідає потребам швидко прогресуючого класового суспільства та держави в цілому. Саме тому після довгих роздумів прийшов до висновку, що роздрібнену Русь в єдиний моноліт, а конгломерат окремих родів в народність може згуртувати лише один Бог – Христос, який сповідував братерство і покору. Ось чому раньої весни 988 року князь із дружиною вирушив за новим Богом. Похід на Корсунь закінчився перемогою, що змусило візантійських імператорів погодитися на одруження Володимира з їхньою порфірородною сестрою та обдарувати церковним майном. Внук Костянтина Багрянородного мусив задовольнити жадання династичного зв'язку з Візантією, якого вимагав Володимир, і тим самим освятив його владу. Цим він порушив наказ діда і постанову святого Костянтина, оскільки відчував себе ослабленим перед зовнішньою загрозою й конче потребував союзників.

Ось як писав Дмитро Туптало в своєму «Житії Володимира» (1705 р.): «Сталося хрещення Володимира, бояр його і воїв у Херсонесі в літо буття 6496, а від втілення бога у 988». Далі Д. Туптало пише: «Спочатку (до хрещення киян) Володимир повелів хрестити синів своїх, їх же мав дванадцять від різних дружин: Ізяслава, Мстислава, Ярослава, Всеволода – від Рогніди; Святополка – від гречині, жони братової; Вищеслава і Святослава – від княгині-чехині; Бориса і Гліба від якоїсь іншої, можливо Анни візантійської. І хрещені вони були митрополитом Михаїлом в одному джерелі...» Потім описується дійство загального хрещення киян в літо 989.

Та не одразу і не всі русичі зрадили своїх старих кумирів, а тих, хто не схилив голови перед новим Богом, як перед князем, ім'ям Христа сікли мечем. Саме про таке хрещення новгородців розповідає Якимівський літопис, від чого пішло прислів'я: «Путята хрестив мечем, а Добриня – вогнем».

З падінням язичницького божества, якому поклонялися предки, обірвалася остання нитка, яка зв'язувала срібноголового правителя північних земель Русі з родом Ніскиничів. Та не згасла пам'ять про скелясте Коростенське замчище. Тож не дивно, коли побачив на березі Взвада, біля Ільмень-озера, скелясту кручу, приховану гайком, то млость охопила його. А невдовзі цю кручу прикрасив золотистий терем з помережаними віконцями і декількома службами та кузнею, які лише гонтовими покрівлями випиналися з-за високого частоколу. Від огорожі та кам'яної кручі, а ще й на пам'ять про дитинство, назвав свою нову резиденцію Коростин. Ще через п'ять століть згадає його літописець, коли розповідатиме про битву новгородців з московитами Івана III.

Не зганьбив пам'яті батька, що в народних переказах переріс на богатиря Добриню Нікитича, і син його Костянтин. Саме він із своїми новгородцями розгромив дружину Святополка Окаянного у 1016 році, щоб посадити на великокняжий стіл у Києві батькового вихованця Ярослава. Того самого, якого нащадки назвуть Мудрим за його винятковe уміння правити державою, за сприяння росту її міжнародного авторитету, поширення освіти і культури, побудову Софії Київської.

Список використаної літератури:

1. Мавродин В. В. Происхождение русского народа. Л. 1978 г.
2. Гапусенко І. М. Боротьба східних слов'ян за вихід до моря. К. 1966, с. 39.
3. Юра Р. А. Древній Колодяжин, с.57-123.
4. Русанова І. П. Словянские древности VI-VII веков, с. 50.
5. Греков Б. Д. Киевская Русь, М.1949, с. 94.
6. Антонович В. Б. Раскопки в стране древлян, С-П6.1893, с. 15.
7. Самойловський І. М. Стародавній Коростень 1925 року.
8. Ф. А. Козубовський. Записки про досліди арх. коло Коростеня, 1925 р.
9. Наукові записки Інституту матеріальної культури УАН, кн. 3—4 К. 1935, с. 104.
10. Славін Л. М. Результати археологічних експедицій УАН в 1940 році. Науковий архів ІААН УРСР.
11. Гамченко С. С. Археологічні першоджерела м. Коростень і його околиць. Археологія,1930, т. XXIII. с. 190.
12. Куза А. В. Социально-историческая типология древнерусских городов,1983 г.
13. Алдусин А. А. Происхождение древнерусских городов. Вопросы истории, №12 за 1980 г., с. 36.
14. Русанова И. П. Территория древлян по арх. данным. Советская археология, №1 за 1960 г, с. 69.
15. Третьяков П. Н. Древнерусские грады. Сборник к 70-летию Е. Грекова.
16. Лысенко П. З. Города Туровской земли. Минск, 1971, с. 197.
17. Волинські губернські відомості, №6 за 1854 р. з посиланням на історію Карамзіна 1816 р.
18. Спегальский Ю. П. Жилище Северо-Западной Руси IX-XII веков. Л-д., 1972 г., с.134-254.
19. Мавродин В. В. Образование древнерусского государства. М. 1956, с. 246.
20. Ловмяский Х. Русь и норманы. М. 1985, с. 143.
21. Дьяконов А. История Ионна Ефесского. ВДИ 1946, №1, с. 34.
22. Трубачов О. Я. Название рек Правобережной Украины. М. 1968, с. 202.
23. Пархоменко В. А. Начало христианства на Руси. Полтава, 1913, с. 14.
24. Новосельцев А. П. Раніше вказана робота, с. 404, 418.
25. Смирнов П. П. Волзький шлях і стародавні руси. К. 1928, с. 168-173.
26. Рыбаков Б. А. Киевская Русь, с. 221, 59, 330-333.
27. Мавродин В. В., см. №1, с. 126.

28. Гаркави А. Я. Сказания мусульманских авторов о славянах с половины VII до X в. С-П6,1870, с. 276.
29. Новосельцев А. П. , с. 413.
30. Новосельцев А. П., с. 407.
31. Мавродин В. В., см. №1, с. 98.
32. Монгайт О. Л. Рязанская земля. М. 1961, с. 98.
33. Мачинский Д. А. Северная Русь и ее соседи в эпоху раннего средневековья. Л-д., 1982, с. 22.
34. ПЗРЛ, с. 16-20.
35. Карасик А.М. К вопросу о третьем центре Руси. Исторические записки, т. 35, 195, с. 304
36. Книга путей и стран Хордадбека. 846 в переводе Минорского.
37. Тихомиров М. Т. Древнерусские города. УЗМГУ, 1947 г., с. 25.
38. Толочко П. П. Киев и Киевская земля, с. 157.
39. Гончаров В. К. Райковецкое городище, с. 19-24.
40. Виезжев Р. І. Розкопки курганів у Коростені. Арх. IX, К. 1954 р., с. 145.
41. І. М. Самойловський. Стародавній Коростень. Арх, т. 23, 1954, с. 145.